

Tilburg University

Boekbespreking van Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800, R. Zijlmans, 2017

De ruysscher, Dave; Dreijer, Gijs

Published in:

Pro Memorie : Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

Publication date:

2019

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

De ruysscher, D., & Dreijer, G. (2019). Boekbespreking van Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800, R. Zijlmans, 2017. *Pro Memorie : Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 21(1), 118-120.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Pro Memorie

Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

JAARGANG 21 (2019)

AFLEVERING I

Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht (OVR)
Uitgeverij Verloren BV te Hilversum

De Scheldekwestie

Roel Zijlmans, *Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800*, Hilversum, Verloren, 2016, 2017, 687 p., met illustraties. ISBN 9789087046378 (€ 49,00)

Roel Zijlmans behandelt in dit boek – de handelsversie van zijn proefschrift dat in 2016 aan Tilburg University werd verdedigd – de Schelde als grens van de Romeinse tijd tot het einde van de achttiende eeuw. Daarbij zoomt de auteur in op de rechts-, institutionele en politieke geschiedenis van de aangrenzende gebieden en besteedt hij uitvoerig aandacht aan het recht inzake binnenscheepvaart (rivierenrecht). Het lijvige werk beoogt een exhaustief overzicht te bieden van het ‘probleem’ van de Schelde. Het bespreekt de aanloop naar de periode na 1830, toen de Schelde een twistpunt werd in de relaties tussen België en Nederland. De auteur behandelt de negentiende en twintigste eeuw niet, met uitzondering van een korte bespreking van enkele ontwikkelingen in de inleiding en een nabespreking. In de inleiding wordt betoogd dat vele discussiepunten wortels hebben in de vroegere geschiedenis, wat meteen als rationale voor het proefschrift wordt gepresenteerd. In dat opzicht is het boek enigszins slachtoffer van zijn dubbel opzet. Het richt zich tot een publiek van juristen en beleidsmakers door historische argumenten te onderzoeken, maar voor de periode voor 1585 (de sluiting van de Schelde) gaat het over de verhoudingen tussen Vlaanderen, Brabant en Zeeland, voordien ook Frisia. Het is maar de vraag in hoeverre de discussies die toen speelden, bijdragen tot het eerst vermelde doel van het boek. Het ‘statuut’ van de Schelde is immers maar een gevolg van de scheiding van de Nederlanden en werd bezegeld met het Westfaalse verdrag van 1648. Een historische analyse van de toestand voor 1585 brengt weinig verheldering voor eigentijdse vragen.

Nochtans, zelfs zonder duidelijke link naar de toestand post-1585, zijn de hoofdstukken over de vroege en late middeleeuwen bijzonder interessant. Het tweede hoofdstuk gaat over de bloei en uiteindelijke verdeling van het vroegmiddeleeuwse Frisia. De auteur verwerkt in dit hoofdstuk veel literatuur en belicht zo een wat vergeten episode uit de geschiedenis van de Nederlanden. Dat leidt tot frisse inzichten. Wat echter opvalt in dit hoofdstuk, is de hoofdzakelijk verhalende toon van de tekst. Hoewel vele van de stellingen voorwerp uitmaken van inten-

se debatten, vindt de lezer daar doorgaans niet veel van terug. Dit geeft op vele plaatsen de indruk van stelligheid die voorbijgaat aan onzekere interpretaties van schaars bronnenmateriaal. Voorbeelden zijn de moeilijke omschrijvingen van volkeren zoals de ‘Franken’, ‘Friezen’ en ‘Saksen’ (bijv. p. 87). Daarbij wordt vaak oude literatuur gebruikt. Zo verwijst de auteur naar de visie van Floris Prims (1882-1954) over een Zeeuws-Friese vestiging, met oprichting van een *castellum*, in Antwerpen voor de komst van de Franken (p. 91). Dat standpunt dateert uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Sinds het onderzoek van Adriaan Verhulst (1978), Hans Rombaut (sinds 1983) en Dries Tys (sinds 2010) zijn echter andere visies gangbaar.¹ Het gebruik van de term *castrum* in vroegmiddeleeuwse bronnen hoeft niet te verwijzen naar een ‘burcht’, maar kan ook naar een versterkte plaats of wijk refereren. Hans Rombaut gaat bovendien uit van een Romeinse geschiedenis in Antwerpen.² Nieuwe visies werden hier niet meegenomen en onderzocht; een oude, erg hypothetische stelling werd zonder nuance gepresenteerd.

Voor bepaalde delen van het tweede hoofdstuk is het gebruik van oudere literatuur minder een bezwaar. De visies van Léon Vanderkindere, François-Louis Ganshof en Jan Dhondt bijvoorbeeld over het vroegste graafschap Vlaanderen worden nog steeds courant geciteerd en niet ten gronde betwist.

De selectie van materiaal en standpunten leidt soms tot onverenigbaarheden in de tekst zelf. Het Land van Waas behoorde volgens de auteur tot een grensgebied waar in de zevende en achtste eeuw kerstening plaatsvond vanuit Doornik-Noyon, omdat de Frankische macht ‘nog niet ver reikte’; de bewoners waren Fries (p. 94). Echter, het Waasland werd pas later, aan het einde van de negende eeuw, opgenomen in het West- of Middenrijk (p. 104). Opmerkelijk in dit verband is ook de stelling dat het Land van Waas, en ook de Vier Ambachten, pas later – in de elfde eeuw, met Rijks-Vlaanderen – bij het graafschap Vlaanderen werden aangehecht en dat de vermelde gebieden tot die tijd deel uitmaakten van het Duitse Rijk. De auteur moet veronderstellen dat in de tweede helft van de tiende eeuw West-Fries graaf Dirk II door de Duitse keizer beleend werd met de Vier Ambachten (p. 147), terwijl even voordien wel de machtsbasis van diezelfde Dirk II in het Waasland in twijfel wordt getrokken (p. 114, noot 209). In de visie van Léon Vanderkindere en Jan Dhondt was het Waasland een deel van de Gentgouw die al vroeg in handen van de Vlaamse graven kwam. Kortom, de

weinig problematiserende verteltrant roept vele vragen op, die niet beantwoord worden.

In het derde hoofdstuk komt de lange periode van de twaalfde tot de zestiende eeuw aan bod. Dit is een erg rijk hoofdstuk, waarin de politieke conflicten tussen Vlaanderen en Holland gekoppeld worden aan de geschiedenis van de economisch belangrijke Honte- en Scheldetollen. Het spreekt dat – gelet op het meer voorhanden zijnde en uitvoeriger – bronnenmateriaal de verhalende stijl in dit hoofdstuk minder vragen openlaat. De auteur wijst terecht op de groeiende belangstelling van de Vlaamse graaf voor de Honte en Zeeland-Bewesten-Schelde vanaf het begin van de veertiende eeuw, toen de Honte een bevaarbare route werd. Dit hoofdstuk biedt een ietwat droge opsomming van de feiten, maar geeft de lezer wel een duidelijk beeld van de politieke, institutionele en juridische achtergrond van de belangstelling voor de rivierenvaart en de vele tollën. Vooral paragrafen 3.25 tot 3.27 zijn hierbij instructief in het licht van de latere hoofdstukken.

Het vierde hoofdstuk bevat een uitgebreide analyse van de toestand van de Schelde in de zestien- en zeventiende eeuw, onder andere aan de hand van het werk van Hugo de Groot. Zoals Zijlmans zelf ook aangeeft, is het rivierenrecht, in tegenstelling tot het zeerecht, maar mondigesmaat behandeld in de rechtshistorische literatuur. Dat levert meteen een van de belangrijkste bijdragen van dit boek op. Zijlmans wijst in dit hoofdstuk verder op het hardnekkig misverstand dat de sluiting van de Schelde de oorzaak was voor de Belgische economische achterstand gedurende vroegmoderne tijd. De auteur toont overtuigend aan dat, op enkele momenten na, in principe gewoon handel gedreven kon worden.

Met betrekking tot het vierde hoofdstuk zijn wel enige punten van kritiek te leveren. Veel van de historische literatuur die Zijlmans gebruikt, is – minstens gedeeltelijk – achterhaald. Voorbeelden daarvan zijn de historische verklaringen die de auteur aan draagt voor de verschuivingen van handelsstromen van Brugge naar Antwerpen (eind vijftiende eeuw) en van Antwerpen naar Amsterdam (eind zestien- en zeventiende eeuw). Op dit laatste punt verklaart de auteur dat de sluiting van de Schelde niet de reden kan zijn geweest voor de economische opgang van Amsterdam (p. 362-368). Dat standpunt is wat vaag en berust niet op een lezing van de relevante literatuur: zo vermeldt de auteur wel kort het proefschrift van Gelderblom over de invloed van Zuid-Nederlandse kooplieden in Amsterdam (p. 363), maar niet het werk

van Clé Lesger.³ Zijlmans haalt voordien de verandering van het Zwin als een belangrijke oorzaak van de teloorgang van Brugge (p. 275-276) aan. Die visie werd inmiddels herzien. Vooral de langetermijnprocessen en de complementariteit van de twee steden gedurende de vijftiende en zestiende eeuw worden in recente literatuur benadrukt.⁴ Het dichtslibben van het Zwin lijkt, volgens de nieuwe opvattingen, weinig problemen te hebben opgeleverd, ook omdat Spaanse schepen al eerder gedwongen werden uit te wijken naar Zeeland omdat ze te groot waren om in de buurt van Brugge aan te meren.

Het vijfde hoofdstuk behandelt de plannen voor kanaalverbindingen tussen de belangrijkste waterwegen en verdere verdragen gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Zijlmans heeft een aantal onbekende plannen uit de archieven opgediept. Naast de bijdrage aan het vroegmoderne rivierenrecht is dit een van de sterke punten van het werk. Vooral de uitputtende manier waarop de onderzoeker de projecten in kaart brengt en ze in een langetermijnperspectief plaatst, verdient lof. Onder andere de contacten tussen Pruisen en de directeurs van de Oostendse Compagnie over de handel naar het achterland stellen de internationale contacten van die Compagnie in een nieuw daglicht. Tot op heden was alleen bekend dat men rond 1735 halfslachtig gepoogd heeft om de Compagnie naar Pruisen te verplaatsen. Een klein punt van kritiek betreft het uitblijven van een vergelijking tussen de kanalenpolitiek in Noord en Zuid. Het Noorden wist immers zijn beperkingen en interne politieke tegenstellingen gedeeltelijk te overbruggen met technische innovatie.⁵

Hoofdstuk 6, ten slotte, behandelt de verdere geschiedenis van de grenskwesties tussen Noord en Zuid gedurende de achttiende eeuw. Dit hoofdstuk is wederom sterk verhalend en drijft voornamelijk op al veel onderzochte auteurs, zoals Vattel, en gedrukt bronnenmateriaal, voornamelijk over de juridische kant van de diplomatieke onderhandelingen gedurende de achttiende eeuw. In dat opzicht voegt dit hoofdstuk weinig nieuwe kennis toe aan het veelvuldig onderzochte volkerenrecht van de achttiende eeuw. Zeker over het Barrièretraktaat is bijvoorbeeld al uitvoerig gepubliceerd. Opmerkenswaardig is nog wel de analyse van Zijlmans over, wederom, het binnenscheepvaartrecht over de Schelde, waarbij hij wijst op foute gevolgtrekkingen door een aantal juristen op basis van een verkeerde interpretatie van de Groot en het Romeins recht.

Samengevat toont Zijlmans in dit werk in een

grondige analyse het verschil tussen theorie en praktijk van het rivierenrecht in de onderzochte periode aan. Bovendien is zijn onderzoek van de vele kanaalplannen en van de vele factoren die de projecten deden mislukken erg sterk. Het boek is degelijk, al heeft de keuze voor een zeer ruim tijdsbestek de auteur parten gespeeld bij de verwerking van relevante literatuur. Een weinig problematiserende stijl was – zeker voor wat het tweede hoofdstuk betreft – geen gelukkige keuze. Maar uiteindelijk biedt dit werk, vooral voor de periode na 1585, een helder en goed uitgewerkt rechtshistorisch overzicht van de Schelddekwestie en de gerelateerde verhoudingen tussen ‘Noord’ en ‘Zuid’.

Dave De ruysscher en
Gijs Dreijer, Brussel

NOTEN

- 1 A. Verhulst, ‘Het ontstaan en de vroege topografie van Antwerpen van de Romeinse tijd tot het begin van de 12e eeuw’, in: L. Voet (red.), *De stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot de 17de eeuw: topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis 1565*, Brussel, 1978, 13-40; H. Rombaut, ‘Merovingisch Antwerpen historisch en archeologisch bekeken’, in: E. Warmenbol (red.), *Het ontstaan van Antwerpen: feiten en fabels*, Antwerpen, 1987, 163-177; D. Tys, ‘The Scheldt Estuary as a Framework for Early Medieval Settlement Development’, in: A. Willemsen en H. Kik (red.), *Dorestad in an International Framework. New Research on Centres of Trade and Coinage in Carolingian Times*, Turnhout, 2010, 168-176; D. Tys en B. Wouters, ‘Antwerp. A Ninth-Century Viking Town? From Early Medieval Trading Place to Ottonian Power Center’, in: L. Holmquist, S. Kalmring en C. Hedenstierna-Jonson (red.), *New Aspects on Viking Age Urbanism, c. AD 750-1100*, Stockholm, 2016, 195-202.
- 2 H. Rombaut, ‘Het ontstaan van Antwerpen in de Romeinse tijd en het strategisch belang van de samenvloeiing van Rupel en Schelde’, *Het Wiel: Tijdschrift voor de geschiedenis van de Rupelstreek en Klein-Brabant*, 1992, afl. 2.1, 7-26.
- 3 C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden, ca. 1550-1630*, Hilversum, 2001. Ook het boek van Gelderblom over interstedelijke competitie als drijfveer voor de opgang van Amsterdam wordt niet vermeld, zie O.C. Gelderblom, *Cities of Commerce. The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250-1650*, Princeton, 2013.
- 4 J. Puttevils, P. Stabel en B. Verbist, ‘Een eenduidig pad van modernisering van het handelsverkeer: van het liberale Brugge naar het gereguleerde Antwerpen?’, in: B. Blondé (red.), *Overheid en economie: geschiedenissen van een spanningsveld*, Antwerpen, 2014, 39-54.
- 5 Zie onder andere J. De Vries en A. Van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch economy, 1500-1815*, Cambridge, 1997, 13-15.

Procesgids

J.M. Milo en E.G.D. van Dongen, *Procesgids Hof van Utrecht. Hoofddlijnen van het procederen in civiele zaken*. Procesgidsen, dl. 10, Hilversum, Verloren, 2018, 100 p., met illustraties. ISBN 9789087045548 (€ 12,00)

Deze publicatie is inmiddels de tiende aflevering in de reeks *Procesgidsen* uitgegeven door de Stichting Oud-Vaderlands Recht. Het format is sinds de eerste studie (2000), gewijd aan de Staatse Raad van Brabant, ongewijzigd gebleven. Elke gids bestaat uit hoofdstukken over de externe geschiedenis, de organisatie van en de procedure bij de behandelde rechtbank, stevast afgerond met enkele in detail uitgewerkte case studies. Het opzet is de archiefgebruiker een handzame inleiding te bieden in de juridisch-technische context van een Nederlandse rechtbank uit de vroegmoderne tijd.

Opgericht in 1530, is het Hof van Utrecht een relatief jonge justitieraad. Toch kan hij bogen op wat de auteurs ‘een respectabele institutionele traditie van geschilbeslechting’ noemen (p. 9). Ten tijde van de Republiek was het Hof de hoogste rechtsinstantie van het gewest Utrecht. Deze bevoegdheid leidde tot de vorming van een mooi archief dat anno 2019 circa 180 strekkende meter telt. De inventaris uit 1893 is van de hand van niemand minder dan R. Fruin Th. Azn.

Als archivaris had ik gehoopt dat de vorming en de samenstelling van dit archief (en bijgevolg ook de doorzoekbaarheid) wat meer aan bod was gekomen in deze gids. Nu ligt de nadruk op het procesdossier en de diverse stukken die het kan bevatten. Slechts terloops komen de reeksen van het kernarchief ter sprake. Op p. 52 wordt eerder in de marge opgemerkt: ‘In het archief zijn de vonnissen aanwezig, niet in de procesdossiers, maar in aparte registers’ (p. 52). Op p. 64 wordt een vonnisregister afgebeeld, maar de archiefvorming van deze cruciale reeks komt niet aan bod. Werden alle vonnissen geregistreerd? Was er een aparte registratie voor geëxteenderde sententies? Dezelfde opmerking geldt ook voor de rolprocedure. Verschillende uittreksels uit

de rol worden getoond, maar hoe die juist functioneerde, wordt nergens uit de doeken gedaan. Die informatie had een meerwaarde kunnen bieden aan de zorgvuldig uitgewerkte bronnentypologie.

Ook afbeeldingen zijn broodnodig om onderzoekers op weg te zetten naar een adequate benutting van het archief. Dat lijkt misschien een banale opmerking, maar dat is het allerminst. Zowel voor juristen als voor historici is het wennen aan de *look and feel* van de documenten in omloop bij een rechtbank als het Hof van Utrecht. De vertrouwdeheid met de typologie van deze stukken is een belangrijk aspect van wat Yakel en Torres ooit als *archival intelligence* beschreven hebben (E. Yakel en D. Torres, 'AI: Archival Intelligence and User Expertise', *The American Archivist*, 2003, 51-78). De uitgever is op dit vlak niet zuinig geweest, maar, verwend als we zijn, hadden we graag scherpere afbeeldingen gezien.

De casussen die Milo en Van Dongen behandelen, zijn bijzonder illustratief en representatief voor de rechtszaken voor het Hof van Utrecht. De eerste (Van Spangen en Woudenberg versus Burman) betreft een klassieke defloratiezaak. Dat de aangeklaagde een bekende hoogleraar was, maakt de context des te boeiender. De tweede casus behandelt een handelsgeschil tussen de kooplieden Hubert Van Ee uit Utrecht en Mattheus Smits uit Rotterdam. De gedetailleerde beschrijving van de rechtsgang wordt naar goede gewoonte van deze reeks gelardeerd met uitgebreide tekstfragmenten. Wel is het spijtig dat in deze transcripties niet alle afkortingen opgelost zijn. Dat 'impntn' staat voor 'imp[etra]nt[e]n', is voor een doorwinterde rechtshistoricus wel duidelijk, maar niet voor een beginnende onderzoeker. Op sommige plaatsen (onder meer op p. 88) hebben de auteurs zich die moeite overigens wel getroost. Ook dit is misschien maar een detail, maar in een werkstuk met een didactisch opzet zoals deze procesgids is dit geen overbodige luxe. In de transcriptie van het vonnis in de zaak Van Ee versus Smits (p. 70-71) en op p. 81 ten slotte zijn er enkele onnauwkeurigheden in de tekst geslopen.

Deze kritische bedenkingen doen echter geen afbreuk aan mijn waardering voor dit mooie werkstuk, dat tot in lengte van dagen zijn nut zal bewijzen als wegwijzer in het boeiende archief van het Hof van Utrecht.

Eddy Put, Leuven

Heerlijkheden in Holland

Frans Willem Lantink en Jaap Temminck (red.), *Heerlijkheden in Holland*. Publicaties van de Stichting Vrienden van het Noord-Hollands Archief, dl. 3, Hilversum, Verloren, 2017, 154 p., met illustraties. ISBN 9789087046446 (€ 15,00)

Dit boek bevat de uitgewerkte bijdragen aan het symposium 'Heerlijkheden in Holland', dat op 16 december 2013 werd gehouden in het publiekscentrum van het Noord-Hollands Archief in Haarlem. Aanleiding voor het symposium was de voltooiing van het 'Archievenoverzicht van heerlijkheden en legenda bij de kaart van het Graafschap Holland (1795)' door Yvonne Bos-Rops, Herman Oost en Rombert Stapel (p. 117-152 van het besproken boek). Het overzicht bevat een opsomming van alle heerlijkheden in het graafschap Holland. Indien er van de heerlijkheid een archief is overgeleverd, wordt de bewaarplaats vermeld. De bij het boek gevoegde kaart geeft een duidelijk overzicht van de heerlijkheden in Holland in het jaar 1795.

In het boek zijn vier artikelen opgenomen. In zijn bijdrage 'Heerlijkheden in Holland' (p. 15-52) presenteert Arjen Nobel een institutioneel overzicht van de vele verschijningsvormen die heerlijkheden onder het ancien régime konden aannemen. Het tweede deel van het artikel is gewijd aan sociaal-politieke veranderingen die zich in de heerlijkheden voordeden vanaf de late middeleeuwen tot aan de periode van de Bataafse Republiek (1795). In 'Twaalf ambachten, dertien ongelukken' (p. 53-70) tracht Jaco Zuijderduijn een rechtseconomische stelling te toetsen aan de praktijk van de volontaire jurisdictie in de rechtbank van het ambacht Mijnsheerenland. Een Hollandse heerlijkheid als speelbal in de Europese politiek rond het jaar 1712 is het onderwerp van de bijdrage van Ada Peele, 'Pruisisch gezag in de Hollandse heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe' (p. 70-93). Ten slotte geeft Jaap Temminck in 'Haarlem en zijn heerlijkheden' (p. 95-106) een opsomming van de verwerving door de stad Haarlem van enkele heerlijkheden in haar omgeving ter versterking van haar bestuurlijke macht.

A.S. de Blécourt (1873-1940) definieerde in 1918 het begrip heerlijkheid als volgt: '... een stuk overheidsgezag, dat men niet als ambtenaar en niet dus als ondergeschikte uitoefent, maar dat men als eigen erfelijke recht, zij het ook gemeenlijk in leen, heeft. In plaats van "stuk overheidsgezag" kan men ook

zeggen: “regeering” of “regeermacht” (wetgeving, bestuur en rechtspraak) of “justitie” of “jurisdic tie” [beide te nemen in ruime zin].¹ Anders gezegd, heerlijkheden zijn publieke rechten met de kenmerken van vermogensrechten. Het is overheidsgezag waarover privaatrechtelijk kan worden beschikt. De definitie van De Blécourt vinden we terug in het artikel van Nobel (p. 18-19). Het is spijtig dat de inleider van deze bundel, Frans Willem Lantink, en de hierboven genoemde makers van het overzicht, Bos Rops en Oost, de definitie van De Blécourt niet tot de hunne hebben gemaakt. Zij schrijven: ‘Een heerlijkheid is geen gebied, maar een complex van bestuurlijke, juridische en andere rechten in een nauwkeurig omschreven gebied’ (p. 8 en 107). Dit is om twee redenen een ongelukkige definitie. Een heerlijkheid is geen gebied, maar tegelijkertijd zijn de heerlijke rechten wel van kracht in en dus onlosmakelijk verbonden aan ‘een nauwkeurig omschreven gebied’. Ik proef hierin een tegenspraak. In de tweede plaats weet ik niet goed wat de opstellers van de omschrijving bedoelen met ‘andere rechten’, niet zijnde ‘bestuurlijke, juridische’ rechten. Wat zijn niet-juridische rechten?

Het hanteren van twee uiteenlopende omschrijvingen van een heerlijkheid in dit boek is min of meer kenmerkend voor de hele bundel. Deze vormt geen eenheid. De verbindende factor tussen de vier artikelen is de term heerlijkheid. Een centrale vraag die de artikelen meer tot een eenheid had kunnen maken, ontbreekt. Het resultaat is nu vier bijdragen die zowel wat onderwerp en vraagstelling als wat methode betreft sterk van elkaar verschillen. De vier artikelen hebben eigenlijk niets gemeen, behalve dan dat in alle, zij het vanuit een geheel verschillend perspectief, het ene explicieter dan het andere, het verschijnsel heerlijkheid terugkomt.

De meest waardevolle bijdrage aan de bundel is het overzichtsartikel van Nobel. Op basis van vooral ook veel – oudere – rechtshistorische literatuur geeft hij een institutionele typologie van de Hollandse heerlijkheid. Het tweede deel van zijn artikel biedt een overzicht van het recente sociaal-politieke historische onderzoek naar de heerlijkheden, zoals naar de rol en positie van de adel op het Hollandse platteland en naar de relatie tussen de heer en de inwoners van de heerlijkheid. Het artikel wordt afgesloten met een rijke opsomming van onderzoeksvragen die de greep van de auteur op het onderwerp duidelijk onderstreept.

De bijdrage van Zuiderduijn – globaal gebaseerd

op een eerder gepubliceerd groter artikel – gaat niet over heerlijkheden. Het artikel toetst een rechtseconomische these van de Engelse historicus Stephan Epstein (1960-2007) die erop neerkomt dat de ontelbaar vele en verschillende plattelandrechtbanken – zeg maar ‘de rechtsversnippering’ – op het continent van Europa de economische groei onder het ancien régime hebben belemmerd. Zuiderduijn toetst deze these aan transportakten in het schepenregister van de heerlijkheid Mijnsheerenland uit de periode 1532-1567. Zijn conclusie is enerzijds dat de these van Epstein geen steun vindt in de bronnen en anderzijds dat het bronnenmateriaal de toetsing op onderdelen van de these niet mogelijk maakt. Deze conclusie verbaast mij niets en dat is niet alleen omdat ik vruchtbaar rechtseconomisch onderzoek in historische bronnen welhaast onmogelijk acht. Storend in dit artikel is het feit dat de auteur niet vertrouwd is met de juridische terminologie van de volontaire jurisdictie. Dit belemmert het lezen en het begrip van het artikel nogal.

In het derde artikel ‘Pruisisch gezag in de Hollandse heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe’ staat evenmin de heerlijkheid centraal. Ada Peele beschrijft de juridische en lokaal-bestuurlijke perikelen die in en rondom Hooge en Lage Zwaluwe ontstaan met de uitvoering van het testament van Koning-Stadhouder Willem III (gestorven 1702) en de verwerving krachtens dit testament van deze heerlijkheid door de Pruisische koning Frederik I. Ook dit artikel lijkt gebaseerd op een eerdere studie – het proefschrift van de auteur. Wie kennis wil nemen van problemen die kunnen rijzen bij de afwikkeling van een testament waarin een buitenlandse vorst onder andere wordt bevoordeeld met publieke rechten in de vroegmoderne Nederlanden, moet dit artikel lezen. Maar wees voorbereid op een zeer complex verhaal. Overigens vinden we in dit artikel nog een derde definitie van heerlijkheid, die begint met de volgende woorden: ‘Een heerlijkheid was een gebied [cursivering KC]...’ (p. 81).

Over het laatste artikel, van de hand van Jaap Temminck, over ‘Haarlem en zijn heerlijkheden’ kan ik kort zijn. Het artikel heeft geen vraagstelling. Ik weet dus niet wat de schrijver met het artikel beoogt. Verder is het een vrij structuurloze opsomming van gebeurtenissen en feiten rondom de verwerving van heerlijkheden door de stad Haarlem. Mij is niet duidelijk wat de lezer met zo’n artikel aan moet.

Het belang van de besproken publicatie is gelegen in het ‘Archievenoverzicht’ en de degelijke bijdrage

van Nobel. De bezorgers van het boek hadden wat mij betreft dan ook met deze twee bijdragen kunnen volstaan.

Kees Cappon, Amsterdam

NOOT

1 A.S. de Blécourt, 'Heerlijkheden en heerlijke rechten', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1918, 45-107, aldaar 72.

Project Fiebig

Joggli Meihuizen, *Richard Fiebig en de uitbuiting van de Nederlandse industrie 1940-1945*, Amsterdam, Boom, 2018, 368 p., met illustraties. ISBN 9789024419807 (€ 27,50)

Idem, *Het proces-Fiebig. Over exploitatie en plundering van de Nederlandse industrie in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, Boom, 2018, 448 p. ISBN 9789024422555 (€ 42,50)

De Tweede Wereldoorlog blijft onderzoekers en lezers boeien. Voortdurend verschijnen er boeken over alle mogelijke aspecten van de Duitse of Japanse bezetting die gretig aftrek vinden. Met het gedenkjaar 2020 (75 jaar na de bevrijding) in zicht, zal dat niet minder worden. Een bijzondere publicatie, of eigenlijk een dubbelpublicatie, is Joggli Meihuizens 'project-Fiebig'. Min of meer als vervolg op zijn promotieonderzoek naar de bestraffing van economische collaboratie, uitmondend in zijn dissertatie *Noodzakelijk kwaad* (Amsterdam 2003), dook Meihuizen in de geschiedenis van Richard Fiebig (1899-1983). Deze Duitser had tijdens de oorlogsjaren tot taak de Nederlandse industrie in te schakelen ten behoeve van de Duitse oorlogsvoering.

De beschikbaarheid van bronnen is voor een dergelijk onderzoek natuurlijk van eminent belang. Al tijdens zijn promotieonderzoek had Meihuizen kennis gemaakt met Ilse Boon, die Fiebig na de oorlog verdedigd had. Van haar kreeg hij alle documenten over de strafzaak-Fiebig, waaronder een woordelijk procesverslag. Bovendien vond hij de dochter van Fiebig, die ook materiaal van en over haar vader bezat, waaronder een dagboek over de periode van zijn gevangenschap in Nederland. Verder waren er de dossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging.

Voor deze rechtspleging waren vijf bijzondere gerechtshoven ingesteld, die in eerste aanleg recht spraken. Ook was er een Bijzondere Raad van Cassatie. Voor de berechting van 'gedragingen die in strijd waren met de belangen van het Nederlandse volk of afbreuk hadden gedaan aan het verzet tegen de vijand en diens handlangers' waren tribunalen in het leven geroepen. Het grootste deel van de politieke strafzaken werd behandeld in de jaren 1946 en 1947. Formeel eindigde de Bijzondere Rechtspleging op 31 december 1951. De toen nog lopende zaken werden afgehandeld door bijzondere strafkamers van de rechtbanken en gerechtshoven.

De dubbelpublicatie bestaat uit een monografie over leven en werk van Fiebig enerzijds, en de uitgave van de integrale procestekst en een aantal documenten die op het proces betrekking hebben anderzijds. Daarmee heeft het 'project-Fiebig', zoals Meihuizen zijn werk noemde, bijna achthonderd bladzijden tekst opgeleverd. Een bijzonder onderdeel is het katern foto's uit de oorlog, waaronder nooit eerder gepubliceerde beelden van Albert Speers bezoek aan Nederland (en aan Fiebig).

Richard Fiebig kwam in juni 1940 naar Nederland als *Beauftragte* van de Duitse bewapeningsminister. Doordat de Nederlandse metaalindustrie al verklaard had voor de Duitsers te willen werken, had Fiebig direct de wind in de zeilen. Meihuizen beschrijft hem als een efficiënte, capabele organisator, dominant en intimiderend, met tirannieke trekjes. In zijn tijd bij de marine had hij geleerd: *Befehl ist Befehl*, en dat principe bleef hij zijn hele leven huldigen. Tijdens zijn proces zou hij zich er ook achter verschuilen. In 1943 verhuisde hij naar Duitsland, waar hij onderdelen van de Duitse metaalindustrie tot hoge productie leidde.

Na de bevrijding werd Fiebig vrijwel direct gearresteerd, in een gehucht in Oost-Friesland. Het werd het begin van een vervolging die zes jaar zou duren en uiteindelijk tot zijn vrijlating zou leiden. De monografie geeft, na een uitvoerige beschrijving van Fiebigs leven voor en tijdens de oorlog, een nauwgezet verslag van zijn proces. Dat begon overigens pas in 1947, want de eerste twee jaren zat Fiebig in verschillende Duitse gevangenissen. Na zijn uitlevering aan Nederland duurde het nog een jaar voordat hij voor het eerst verhoord werd. In mei 1949 diende zijn zaak eindelijk voor de Rotterdamse kamer van het Bijzonder Gerechtshof 's-Gravenhage.

Meihuizen schetst een enigszins onthutsend beeld van het optreden van de advocaat-fiscaal (de

aanklager) en de rechtbank, bij wie elke empathie ontbrak, en de verdachte, die zich er voortdurend op bleef beroepen dat hij opdrachten van hoger geplaatsten uitvoerde en eigenlijk een *Techniker* was. Onvermijdelijk leidde het proces tot een veroordeling tot twaalf jaar gevangenisstraf. Fiebig ging in cassatie bij de Bijzondere Raad van Cassatie, daarin gesteund door zijn jonge advocate Ilse Boon. Anders dan de vijandige sfeer tijdens het proces in eerste aanleg was de sfeer nu welwillend. De Bijzondere Raad vernietigde eind 1950 de sententie van het gerechtshof op verschillende gronden en verwees de zaak terug naar de arrondissementsrechtbank in Amsterdam. Daar bloedde de zaak spoedig dood, doordat de rechtbank de zaak schorste voor nader onderzoek dat nooit meer zou worden uitgevoerd. Fiebig werd in 1951 vrijgelaten en vertrok naar Duitsland.

Waar uit andere studies, zoals die van Meiboom en Severein naar de bijzondere rechtspleging in Groningen en Friesland,¹ bleek dat openbaar aanklagers en rechters zorgvuldig te werk gingen, laat Meihuis zien dat in het proces voor het Bijzonder Gerechtshof in Rotterdam heel veel mis ging. Dankzij het bewaard gebleven procesverslag kon hij die conclusie op goede gronden trekken. De studie is een

nuttige bijdrage aan onze kennis van de naoorlogse bijzondere rechtspleging.

Dankzij de uitvoerige levensbeschrijving van Fiebig en de vele feiten die de auteur heeft achterhaald van de mensen die op enigerlei wijze een rol speelden in Fiebigs leven, is het boek een zeer waardevolle bron geworden voor meer onderzoek in de rechtspleging in de naoorlogse jaren. Het volledig uitgewerkte procesverslag is een bijzonder extra-tje, hoewel je wel een avondje moet uittrekken om er doorheen te komen.

Paul Brood, Groningen

NOOT

1 W.E. Meiboom, *Bijzonder bestraft. Context, analyse en waardering van de Bijzondere Rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*, Noordwijk, 2016, ook in handelseditie: *Foute Groningers? Berechting van collaboratie, oorlogsgelateerde misdaden en internationale oorlogsmisdaden in Groningen, 1945-1951*, Groningen, 2019. Michiel Severein, *Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden 1945-1949*, Hilversum, 2017.

INHOUD Pro Memorie 21 (2019), aflevering 1

Redactioneel		1
Dirk Heirbaut	De historica van de juristen en de rechtenfaculteiten	3
en B.C.M. Jacobs	Rechtshistorici uit de Lage Landen (15): Interview met Hilde Symoens	
Hylkje de Jong	De zorgplicht van de bruiklener: van custodia naar culpa	27
Sukehiro Tanaka	The Ecclesiastical Courts in The Early Modern Southern Netherlands: A Quantitative Analysis	54
Cornelis Marinus In't Veld	Rembrandts boedelafstand: een institutionele en politieke benadering	72
Linde Declercq	Louis Wodon (1868-1946), kabinetschef van Albert I en Leopold III: gangmaker van een autoritaire hervorming van de Staat met een centrale rol voor de Koning?	90
Recensies		
Roel Zijlmans, <i>Troebele betrekkingen. Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesties in de Nederlanden tot 1800</i> (Dave De ruysscher en Gijs Dreijer) 118; J.M. Milo en E.G.D. van Dongen, <i>Procesgids Hof van Utrecht</i> (Eddy Put) 120; Frans Willem Lantink en Jaap Temminck (red.), <i>Heerlijkheden in Holland</i> (Kees Cappon) 121; Joggli Meihuizen, <i>Richard Fiebig en de uitbuiting van de Nederlandse industrie 1940-1945</i> (Paul Brood) 123		
Over de auteurs		125